

було доменою тих, що жили по „городам“, має тепер обняти всю „громаду“, де вона-б і не була. А громада — великий чоловік!

Та, на жаль, пореволюційні часи викривили помалу ці великі ідеї, що її людству принесла французька революція. Правда, що признано права людини; та правда, що через зрівнання всіх станів піднеслися занедбані круги суспільности, а торгівля й промисл дійшли до небувалого розцвіту — але полишилося ще багато оstarнків давної ери, так що справжня демократична ідея не могла осягнути повної перемоги. Знова „города“ та їхнє населення взяли в дійсности в свої руки керму державної влади, та почали виконувати її односторонно, нехтуючи інтереси широких громадянських мас. Так звана буржуазія станула на чолі державно-правного ладу, ставляючи намість демократії — плютократію та бюрократію. (Далі буде.)

В. Оренчук.

Фінансова криза.

Що послідня всесвітна війна була головно економічною війною, свідчать наглядно її наслідки. Крім зміненої карти Європи, принесла вона нам також корінну переоцінку економічних засад, на котрих — здавалось людству, як на гранітних підставах збудовано господарство світу. Переоцінку цю зауважували вже й в часі війни. Ріжні її сімптоми були й/тоді замітні для критичного дослідувача, котрого ціллю були не сістемі, критерії та теорії; як такі, але замкнена в них, більш або менш зручно підхоплена дійсність. Яким дивним вказався нам погляд кількох американських економістів, котрі на конференції в грудні 1916. року посміли сумніватись в тому, чи зможе утриматися золота валюта і після війни. Переважаюча більшість останніх учасників конференції була очевидно проти, і оскільки би життя стосувалось до виголошених тез, а не навпаки, золота валюта панувала-б фактично і понині.

Кожна переоцінка є рівночасно і перебудовою; це посліднє явище незвичайно відрадне, завжди богате новими ідеями та реальною вартістю. Постійний процес перебудови зовемо навіть загально поступом. Можна-б цьому всьому тільки радуватись, колиб цей процес не нищив рівночасно старих цінностей, набутих вже вартостей. До якого степеня може дійти згадана сила знищення, видно найкраще зі стану нинішнього грошового господарства держав обох ворожих колись, та на жаль ще й тепер, коаліцій. У всіх їх помічаємо одну і ту саму черту, а іменно страшне надужиття громадянського довіря, поповнене друкарським станком. Це надужиття перейшло всяку міру. Можна сміло сказати, що перед війною не було певно ані одного теоретика, ані одного практика в справах державного кредиту, котрий бувби вірив, що воюючі держави зможуть таким відносно легким способом, та ще й на протязі цілих чотирьох літ добути такі великі суми. Неправдоподібність, майже неможливість сталися фактом,

потрібні суми були надруковані. Оптимістам здавалось навіть, що у війні цій найдуть підтвердження мрії декотрих фінансових фантастів 17. і 18. віку про можливість штучного утворення національного багатства. На самому ділі однак явище це — будучи штучним а тим самим і переходовим — закінчилось, як і мусіло закінчитись, повною катастрофою пануючої фінансової системи, а то зі слідуючих причин:

Гіперпродукція папірових грошей сама по собі противиться суті і цілі гроша, як посередника у виміні вартостей. Вона просто унеможливує грошеві сповняти його головне, есенціональне завдання, котре Джон Стюарт Мілль так влучно прирівняв до задачі машини. Як кожна машина ускладнює просту роботу чоловіка, так і гріш робить більш складною, а власне — ділить просту функцію натурального виміну зайвої вартости на два різні акти продажі і купівлі. Але рівночасно з цим, так як кожна машина улекшує спосіб продукції, так і гріш улекшує можливість позбуття непотрібної і прибуття бажаної вартости. Свою прикмету вимінної машини зохуває однак гріш тільки тоді, коли він знаходиться в певній нормальній залежності від кількості реальних вартостей, себто краму. Це останнє особливо тоді, коли законом зазначена зовнішня вартість гроша не стоїть у відношенні до фактичної внутрішньої вартости с. т. находячогося в ньому металю. Очевидно, що відноситься це в першій мірі до всіх папірових грошей, цих, практичним зміслом людства введених в оборот, фіктивних вимінних вартостей. Фіктивних тому, що нігде в ніякій державі і перед війною не було абсолютного покриття для папірових грошей. Очевидно, коли не зараховувати сюди морального покриття, себ то, довіря громадянства до певного папірового знака. Це довіря, котре не повинно спиратись виключно на висоті так званого „золотого покриття“, але на загальному стані добробуту даної країни та її господарської життєздатності. Це довіря як раз і було тим джерелом, з котрого велитеньські суми черпались урядами на ведення війни. Але коли струну перетягнуто, широкі кола громадянства почали приймати міри до самозахисту, котрий проявився в інстинктивному недовірю до виданих урядами грошей. Оце недовіря і було причиною порушення цієї штучної рівноваги між фіктивними вартостями — папіровими грішми — і вартістями реальними — товарами та спричинило безпосередньо нинішню фінансову кризу.

Зазначена тут психологічна сторона фінансового питання дає нам відразу і відповідь, чому старання деяких держав коло поправи їхньої валюти не мають успіху. Чому навіть безперечно корисні для цілости економічного життя даної нації м е н т и не беруться на увагу при оцінці вартости даної валюти. Одним словом, чому, раз позбавлення підстав, валюта безупинно котиться вниз. Все це очевидно від недовіря громадянства до папірового знака. Загально відомо, як тяжко переконати обдурену раз людину, а оскільки тяжче направити зневіру цілого громадянства, котре до того ще може не розбирається

як слід в справах, і врешті не можна тому і дивуватись, що широкі кола громадянства — стільки раз обдурені — накінець доволі обережно починають відноситися до всіх запевнень та обіцянок своїх урядів. Доводжені ще до того постійно у помилки спекуляціями ріжного роду домових та міжнародніх спекулянтів, котрі, використовуючи ситуацію для власних цілей, тільки те і роблять, що підривають рештки довіря до даного папірового знака.

Бачучи слушно в недовірі до валюти корінь всього лиха, вживають уряди всіх держав старань, щоб привернути віру в економічну життєздатність папірців. Статись це може шляхом довгого історичного розвою або зразу тоді, коли кожний грошевий знак відразу буде забезпечений реальними цінностями. Що одна держава не в силі дати такого забезпечення, є очевидним. Тільки спільна акція кількох держав може увінчатись успіхом. Але, яким же способом може це статись? До війни головними забезпеченнями папірових грошей були так звані „золоті покриття“ в емісійних банках, і валюти, себто, вартости грошевих знаків часто-густо ставились в залежність від кількості золота в дотичному державному банку. Навіть інтернаціональна валютна політика держалась до недавна ще міцно золотого фетиша і означувала вартість валюти згідно з запасами золота, хоч життя давно вже доказало, що інтернаціональна торгівля і слідує з неї інтернаціональні виплати робляться головно товарами. Консеквентно отже належалоб вартість валюти оцінювати по продукційній — в найширшому того слова значінні — здібности краю, а не ставити в залежність її від — своєї, немаючої ніякої вартості, кількості золота. Про добробут якогось краю не може рішати — золота валюта, а тільки витворені громадянами даного краю реальні вартости. Погляд цей чим раз більше поширюється в даний мент. В Англії, приміром, немає вже такого певного переконання, що до вартости золотої валюти, яке панувало там ще до війни. Указати вистарчить хочби на той факт, що Англія — відступаючи від тої аксіоми — потрапила збити собі капітал зі страху у других країнах перед самою можливістю знесення золотої валюти. Коли в 1916. році Америка не захотіла уділяти дальших позик Англії, ця послідня повідомила міродатні американські кола про те, що в випадкові незадоволення її потреб у грошах, вона буде приневолена знести у себе золоту валюту. Погроза зразу зробила своє, доляри були дані. Не бракує також в Німеччині, котру, як відомо, пхнули до заведення золотої валюти мільярди французької контрибуції, голосів, котрі критично, коли не негативно, ставляться до „аксіоми“ золотої валюти. От яка думка про цю справу Кнаппа, котру находимо в його „Державній теорії гроша“: „Правдивою причиною до заведення золотої валюти було бажання примкнути до англійського взірця. А коли вже ми перейшли на бік Англії, то для наших сусідів подібний перехід був зразу бажаний, а вкінці просто таки konieczний. Але це все не тому, що золото є золотом, лишень тому, що Англія є Англією“. Лишаючи вже на боці сам принцип золотої ва-

люти, належить тут зазначити, що навіть примінення його в періоді до війни було дуже часто переведено на шкоду поодиноким країнам. А саме: в практиці мало звертається уваги на те, яку роль грає в інтернаціональному господарстві кількість золота, котру законом приписується монетній одиниці якоїсь валюти. В більшості всі задовольняються самим фактом виразного зазначення різниці вартости поміж окремими одиницями різних валют.

Рідко хто ставить собі питання, чому іменно ріжним монетним одиницям надані ріжні кількості золота. На перший погляд здавалось-би, що справа ця малого значіння, на самому ділі одначе криється в ній незвичайно реальний і, для більшости держав, шкودливий принцип. У внутрішньому житті кожної держави його майже не видко. Особливо в мирних часах можна, скажемо, за певне число французських франків купити у Франції стількиж товарів, скільки за таке саме число долярів купити можна товарів в Америці. Але ситуація раптово міняється з ментом, коли доляр перейде кордон держави, котра означила свою монетну одиницю номінально гірше, ніж Америка. Зразу тоді доляр набирає переваги, котрої в своїому краю він не має, або дуже мало має. А це тільки тому, що він номінально означений більшою кількістю золота, номінально, бо в мирних часах Америка на покриття всіх своїх долярів з більшою кількістю золота не має певно більше золота, як Франція на покриття всіх своїх франків з меншою кількістю золота. Але те, що доляр представляє собою символічно $\frac{1}{664}$ -ту часть кількограма золота, а, приміром, німецька марка тільки $\frac{1}{2790}$ -ту, дає йому змогу тягнути величезні зиски в Німеччині. На ділі одначе обі держави покориються в даному випадкові тільки кредитом своїх і закордонних громадян. Як видко вже з зазначеного, золоте покриття і перед війною не забезпечувало вповні даної валюти. Тим менше це може мати місце зараз, коли майже всі банки зменшили свої золоті резерви. А коли так, то чимже крім золота забезпечити папірові гроші, яким способом відвернути катастрофу, та хто може цього досягнути.

Як це вже вище зазначено, тільки загальна кількість існуючих в державі реальних вартостей с. т. товарів, знярядь промисловости, недвижимостей і т. д. та дані, що до будучого їх розвитку-себто дані, що до можливости і здібности дальнішого творення, є достаточною гарантією, котра може заспокоїти домагання широких кол громадянства. Певність у світлу економічну будучність якоїсь держави є ніщо инше, як довіря до написаного на кредитному папері запевнення, що дійсно за якийсь там папірець буде заплачено вартостями. І зараз, коли диспропорціональним збільшенням вимінних знаків до загальної кількості і вартости існуючих реальних вартостей порушено рівновагу господарського життя, очевидно, що згаданої певности що до платоздібности якоїсь країни немає і, що саме головне, одною державою даним бути не може. Навіть інтензивна праця даного громадянства і визваний нею загальний зріст продукції, з одного,

і обмеження консумції до самих необхідних предметів з повним виключенням всякої розкоші, з другого боку, негайно не можуть допомогти, хоч би мали вони місце і серед найкращих умов і сприяючих обставин. Міри ці можуть увінчатись успіхом тільки з часом. Зараз же немає надії, щоб баласт папірових грошей дав змогу даному державному пароплавові піднятися на поверх води. Тимбільше, що хоч гроші по суті своїй нічого іншого не представляють, як тільки звичайні вимінні знаки, є всетаки чимсь більше, чим завдання, ради сповнення котрого їх введено в життя. Булоб неспесторонним обмежити роль папірових грошей тільки до факту виміни. Папірові знаки володіючи прикметою, котра дає їм змогу набувати реальні вартости, всетаки, згодом починають набувати вартости і ніби то ради їх самих. Громадянська думка починає придавати їм, на ділі лишень заступникам дійсних вартостей, саму вартість, головно тому, що в мирні часи поняття ці вповні покриваються. З оцим переконанням, котре, належить признати, ввійшло вже в кров і кість сучасного чоловіка, належить безумовно рахуватись при спробах санації нинішньої фінансової нерозберихи. І коли одні, спираючись „stricte“ на характер гроша як вимінного знака, жадають більш менш вірного повороту до натуральної виміни товарів без помочі гроша, а іменно дорогою переписів в жиробанках — другі, вважаючи гріш не чистим репрезентантом дійсної вартости, але і частинно самою вартістю, та оцінюючи як слід зрештою чудотворну роль його в економічному розвиткові, стараються виликувати господарське життя з папірової водянки при помочі нових знаків, але маючих вже довіря у населення. До першого погляду склоняються держави з цілковито обезціненою валютою, очевидно, що покищо тільки в приміненні до міжнародньої торгівлі, тому що примінення іменно там не носилоби характеру революційного, а тільки булоб певною модифікацією існуючого вже фактичного стану річей. Одні тільки большевики, котрі в обезціненні грошей бачуть здійснення своєї програми, стоять за повну ліквідацію цієї установи. Усі країни, котрі нині стоять перед державним банкрутством, безумовно будуть згодні з одним, що за всяку ціну треба позбутись удушливого для них папірового баласту. Переконавання це чим раз більше починає назрівати, і можна надіятись, що чи скорше, чи пізніше доведе воно до кінечних тут спільних кроків в сіх заінтересованих. Бо тільки гроші, гарантовані комплексом, держав можуть ще числити на довіря громадянства. Можна навіть сказати, що витворений війною *sui generis* „державний пролетарят“ лучить силою факту розбіжні політичні організми Європи, та укріпляє переконання, що тільки спільними силами можна буде вийти з цього тяжкого положення. Гадка шведського національного економіста Касселя про потребу скликання загально європейської конференції для вирішення всіх видвигнутих війною економічних проблем має зараз більше як коли вигляди на здійснення. І треба признати, що справа загальної санації перейшла вже стадію чисто теоретичних міркувань і вступила на дорогу практичних проєктів. Одною із цікавіших пропозицій, які

виринули в останні часи, можна вважати доволі влучну гадку Німця А. Ленера, котрий намагається вирішити питання валютне створенням німецько-інтернаціонального жиробанку, виходячи із цілком слушного висновку, а саме, що оздоровлення фінансової кризи це ніщо інше, як збудження довіря до даного папірового знака. Раз це останнє матиме місце, Німці зразу стануть нацією кредитоспособною. Але придбати довіря можна по думці автора тільки реальними гарантіями, котрі моглиби дати закордонному вірителеві нагороду на випадок банкруту і то в висоті цілої претенсії. Через те що лише товари, средства продукції та нерухомости можуть бути такою гарантією, то не зостається нічого іншого, як тільки дати їх закордонному вірителеві в залог за сирівці та товари. Коли така акція буде вестись поодинокими людьми, то може повстати поважна небезпека переходу тих цінностей на власність закордону. Щоб до цього не допустити, належить створити організацію, котра обхвачувалаб всі приватні реальні цінности з метою використати їх як одноцілну масу, на котрій можнаби було збудувати величезний будинок товарового кредиту. На практиці можнаби це перевести от яким способом: банки, торговельні і промислові підприємства покликалиб до життя центральний німецько-інтернаціональний жиробанк, за обовязання котрого вони і відповідалиби всім своїм маетком. Банк цей виведувавби кредити в виді товарів і сирівців, доставляв би їх приватним фірмам, переводив міжнародні виплати, одним словом бувби звеном, котре лучилоби німецький торговельний світ з закордоном. Факт існування такого жиробанку, за трансакцію котрого відповідалиби всі його члени в висоті цілого їх майна, заслуговували на довіря та викликавали потребу створення у всіх других державах аналогічних інституцій, але характеру вже звичайного жиробанку, котрі разом з німецьким банком малиб задачу посередничити у виплатах, самим переводити їх через законтовування взаємних претенсій дорогою загально звісною в кожній державі, належно вже розвиненого способу переписування обовязань без наличних виплат з котрогоби то не було боку. Суми, які обтяжувалиб німецькеkonto (пасивне сальдо), становилиб довгострочну німецьку позику, котру Німеччина сплачувалаб в міру розвитку своєї продукції. Автор цього проекту не вважає тих, так далеко йдучих, зобовязань, за шкідливі для німецького народного господарства, навпаки він бачить в них важку, але zarazом і конечно спробу відсунення від Німеччини загального переходу всіх реальних цінностей за кордон, в виді акцій, облигацій та гіпотек, будьто *in natura* дорогою від місяців вже існуючої „випродажі“ Німеччини. Гадка Ленера ще тим замітна, що бачить вона одинокий порятунок німецької валюти в зорганізованому приватному кредиті.

Потреба спільної акції чим раз то більше поширює собі дорогу. Навіть країни, у котрих упадок валюти не набрав ще характеру катастрофи, поважно застановляються над способами, котрі моглиби принести так побажане всевітнє оздоровлення, і то не тільки

в їх самих, але навіть і у їх'бувших ворогів. Робиться це очевидно не з гуманності, але просто з власного вирахування. Не підлягає ніякому сумнівові, що банкруцтво одної держави втягне також вирителів других держав в неприємний фінансовий вир. Світове господарство так взаємно сплелось, що навіть найбогатші і найміцніші економічні країни при нинішньому інтернаціональному кредитному господарстві, мимо найліпшої волі, не в силі відмежуватись від других держав, не виключаючи і обанкротених. Коли приміром інфляція папірових грошей доведе до обезцінення грошей внутрі якоїсь держави, то вона спричинить рівночасно і шкоду закордонові, переповненому тимж самими безвартісними папірцями. З точки погляду отже власної охорони подаються деякими фінансистами пропозиції відновити інтернаціональну торгівлю при допомозі інтернаціональних бонів, примінених до системи золотої валюти і виданих під спільною гарантією всіх воюючих держав. „The Financier“ від 15-го січня 1920. року розвиває цю гадку як слідує: На підставі спеціальної умови всіх країв випущеноби таких рівновартних золоту бонів около 1000 мільярдів франків або шилінгів. З тої величезної суми припало би на кожду більшу державу коло $18\frac{1}{2}\%$, отже приміром на Німеччину 185 мільярдів золотих бонів, котрими вона могла б сплатити відшкодування, вирівняти свої борги у нейтральних, а навіть частину вжити до поправи своїх фінансів внутрі. Небезпеки, що ці бони не будуть прийматись, нема. Нейтральні від них не відкажуться перше тому, що ноти ці будуть гарантовані більшою державою, а що важніше тому, що евентуальне неприняття було б на самому ділі нічим иншим, як тільки добровільною бльокадою їх експорту. Якаж дальша доля цих бонів? Сума, котра припадає на кожду державу, буде очевидно національним боргом цієї держави, і само собою розуміється, що кожна держава доложить всіх старань, щоб як найскорше його позбутися т. е покрити золотом або товарами. Але так як держави цієї конвенції будуть в постійних торговельних зносинах, більшість цих сум скомпензується між собою. Очевидно, що вдатись може цей проект загальної санації фінансів світу тільки при повній гармонії між поодинокими членами конвенції що до цілей і що до самого способу виконання.

Оба проекти характеристичні не своїм змістом, але тенденцією. Вони свідчать наглядно, як швидко поступає зараз, в час великої світової руїни, переоцінка економічних понять. Недвоячно виходить з них, що національні господарства в своїому дотеперішньому вигляді доживають посліднього віку, переобразовуючись чим раз то більше в інтернаціональні. Першим етапом на цьому шляху буде, як це вже зараз ясно зарисовується, введення інтернаціональної валюти, хочби тільки що в вигляді несовершених бонів, або, як пропонують инші, в виді європейської монетарної унії на взірець існуючої вже унії латинської. Ближчою до здійснення, якби то здавалось, є рівнож могуча ідея господарської ліги, як бази для відбудовання економічного життя народів. Тільки того роду

широкі міри можуть вратувати національно-господарські організми від руїни, тільки з розмахом проведені реформи зможуть створити нову еру економічного розвитку цілого світу.

I. Шафаренко.

З Англії.

Недавно заклався промисловий ярмарок в Англії. Цей ярмарок, котрий відбувся одночасно в трьох великих центрах Англії — Лондоні, Бірмінгемі і Глазгові, продовжувався від 23. лютого до 5. марта.

В Англії такі ярмарки почались недавно. Перед війною, а особливо з початку війни, англійська преса кілька разів указувала на те, що з ворогами треба боротись не тільки пушками та бомбами, а й поліпшенням виробів індустрії, улаштуванням вистав, ярмарків, які уже кілька століть відбуваються в Німеччині. (Відомий Лейпцигський ярмарок в Німеччині існує 600 літ); закордонні купці могли би мати більше знайомства з англійськими виробами і стали би купувати товари замість в Германії — в Англії.

В 1915. році Міністерство Торгу (Board of Trade) улаштувало перший ярмарок в Лондоні. Ярмарок мав успіх, і тому рішено було, аби він відбувався щорічно.

В слідуючі роки ярмарок хоча і відбувався, але мав невеликий успіх: не було відповідних помешкань, позаяк все було занято для військових цілей; фабрики працювали також головним чином на військові цілі; виробы багатьох галузів промисловости були тимчасово зовсім припинені.

В цьому році ярмарок був устроений в великому масштабі. В Лондоні він відбувся в кристальному дворці (Crystal Palace). Приходиться сказати кілька слів про цей величезний будинок.

Знаходиться він в 7 милях від центра Лондона; збудований він тільки з заліза і шкла і уходить за найбільший в світі виставочний будинок. Самий будинок займає площу в 20 акрів (7⁴ десят.), а разом з другими будинками і парком — 25 акрів (9²⁵ десят.).

Довжина фронту всіх виставлених бараків в будинку займала 5 миль (7¹/₂ верст), котрі треба було пройти, аби бачити все, що там було виставлено. Площа, котра була занята цими бараками, займала 2¹/₂ міліон. кубіч. футів.

Вхід на ярмарок був дозволений тільки купцям, з деякими винятками. Розіслано було до 200 тисяч зпросинь до англійських і закордонних фірм і купців, і дійсно з'їзд був великий.

В лондонській часті того ярмарку були виставлені такі виробы:

Стальні виробы, срібні річі, електричні приладдя, ювелійні річі, шкляні і фаянсові виробы, канцелярійні і друкарські приладдя, шкіряні виробы, щітки, іграшки, дерев'яні виробы, спортові річі, оптичні і фотографічні приладдя, музичні струменти, меблі, годинники, ручні виробы (кружева, шиття) і т. и.

Звертала на себе увагу велика кількість виставлених іграшок. Треба сказати, що до війни іграшки вироблялись в Англії дуже мало, а одержувались з Німеччини. Підчас війни, як привіз з Німеччини припинився, ця галузь промисловости дуже розвинулась в Англії. З других галузів — багато було виставлено шкіряних виробів (чемодани, ріжні дорожні річі).

В Бірмінгемі були виставлені мідні, бронзові, алюмінійні річі, залізні виробы, гальванізовані, емалійні і лудовані річі, всякого рода струменти, невеликі машини і мотори, велосіпеди, автомобілі, ціклонети і т. и.

В Глазгові головне місто серед виставлених товарів займала текстильно-прядільна промисловість. Далі — хемічно-фармацевтичні товари, ріжного рода краски, одежа, футрянні річі, шапки, чоботи і т. и.

Не лічачи послідних кілька років від 1915. р., коли ярмарок цей відбувався в відносно невеликому розмірі, можна сказати, що це в першій раз в Англії устроений був великий ярмарок одночасно в трьох великих містах.

Не опубліковані цифри оборотів, але можна сказати, що вони великі.